

УДК 37.013.74:378.091

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Панченко Л. М., м.Київ

Вирішальною детермінантою генезису університетської освіти є конкретно-історичний формат соціуму, тому ефективне виконання освітою своїх функцій і поступальний розвиток виявляються апріорі неможливими за умов ігнорування визначальних тенденцій суспільного буття – тих мегатрендів, котрі справляють вирішальний, імперативний вплив на становлення соціуму в цілому і освіти як його невід'ємної складової частини зокрема.

Ключові слова: університет, університетська освіта, європейський простір, глобалізація.

На тлі глобальних кризових явищ очевидних ознак набуває криза традиційних принципів освіти, увиразнюється загальне уявлення про те, що університетська освіта потребує оновлення і соціально-філософського осмислення. Особливо гостро перед людством постає складне концептуальне завдання осмислення, філософської рефлексії, реінтерпретації вищої освіти як процесу саморозвитку особи і як світогляду у зв'язку з усвідомленням складності, нелінійності сучасного світу, котрий перебуває у фазі динамічного розвитку. Гострота проблеми обумовлена також сучасною соціально-економічною та духовною кризою, пов'язаною з невизначеністю подальших пріоритетів розвитку українського суспільства загалом і освітньої сфери зокрема.

Перехід до інформаційного суспільства актуалізує філософське осмислення перспектив розвитку як окремих держав і націй, так і світової спільноти в цілому. Річ у тім, що взаємопов'язуючи економічне, соціально-політичне та культурне життя країн, глобалізація створює синергетичний ефект. Стисло його сутність можна викласти так: поряд із перевагами глобалізації, з'являється низка ризиків і викликів, що загрожують екологічними, структурно-економічними та світоглядно-гуманітарними негараздами.

Ознак виразної очевидності набуває теза, згідно з якою розв'язання проблем глобально-цивілізаційного поступу залежить від людського капіталу і якісної освіти. Тому країни, що прагнуть до лідерства в умовах

інформаційної цивілізації, скеровують пріоритетні зусилля передовсім на примноження свого освітнього потенціалу шляхом розбудови критично-інноваційної університетської освіти. Інструментальним взірцем сучасної університетської освіти є самоорганізуюча критичність особи, яка забезпечує її успішну інтеграцію до вимог інформаційного суспільства.

Джорджу Оруеллу належить дотепний вердикт: хто контролює минуле, той контролює майбутнє, а хто контролює сучасне, той контролює минуле. «Сьогодення є своєрідним переходом від минулого до майбутнього, тому в певному сенсі ми завжди живемо в своєрідному перехідному періоді. З іншого боку, сучасність є апофеозом попередніх творінь» [4, с. 108]. Директор Школи міжнародних досліджень імені Пола Нітце (Університет Джона Хопкінса, США) Пол Вулфовіц мав рацію: «Інтерпретація минулого не має практично значення для самого минулого. Більше того, вона навіть не має стосунку до минулого: інтерпретація минулого має значення лише для сучасного і майбутнього» [11, с. 47-48].

Освіта повинна рухатись далі – у сферу інтердисциплінарних дискурсів. Ця стратегія ґрунтується на постнекласичній науці, передовсім на теорії самоорганізації, синергетиці, теорії дисипативних структур, автопоезисі. Результатом такого руху має бути становлення своєрідної наукоємної філософії, адекватної духу і викликам сучасного нелінійного світу. В основу ж нової філософії освіти зразка ХХІ століття варто покласти ідею освіти, вибудованої на синергетичних, комунікативних та діалогічних принципах і – відповідно – трьох ключових поняттях: самоорганізація, діалог, комунікація.

На початку ХІХ століття виникла нова філософська концепція університетської освіти, яка робила акцент на становлення самосвідомості особистості, на самоформування особистості в актах самосвідомості культури. В німецькій класичній філософії (на рівні творчості Г.Гегеля, І.Гербарта, В.Гумбольдта) цей підхід призвів до гуманітаризації освіти і утвердження права особистості на освіту. Особистість як суб'єкт

самосвідомості конституювалася водночас як суб'єкт культури. Ця філософська концепція освіти, котра істотною мірою протиставлялася просвітницькій концепції, слугувала основою для пошуку нових форм освіти і педагогічних реформ, орієнтованих на культурно-гуманітарні ідеали.

Сьогодні освічена людина – це не стільки людина, яка володіє знаннями і сформованим світоглядом, скільки підготовлена до динамічних реалій життя, спроможна орієнтуватися в складних проблемах сучасної культури, осмислити своє місце в соціальному бутті. Освіта має створювати умови для формування вільної особистості, для адекватного розуміння дійсності і комунікативного інструментарію, для формування мислення, способів спілкування, практичних дій і вчинків людини. Освічена людина повинна бути готовою до викликів, зумовлених динамізмом і кризовим станом сучасної інформаційної цивілізації.

Мета вищої освіти полягає у формуванні всебічно розвиненої та обдарованої особистості, яка буде застосовувати здобуті знання не лише в своїй подальшій професійній діяльності, а й постійно оновлювати та поповнювати їх. Важливо бути не лише кваліфікованим фахівцем, а й, передусім, компетентним. Компетентний фахівець відрізняється від кваліфікованого тим, що він не лише володіє певними знаннями, вміннями та навичками, що необхідні для його плідної професійної діяльності, а й реалізує їх у своїй роботі; завжди саморозвивається та виходить за межі своєї дисципліни; вважає свою професію великою цінністю. У наш час потреба в компетентності є найголовнішою ознакою та потребою кожної людини.

Впродовж тривалого періоду в системі вітчизняної освіти панував підхід, який ґрунтувався на передачі майбутньому фахівцеві лише відповідних знань з певної предметної галузі, а його вміння, здібності та навички не висувалися на перше місце. Сьогодні ситуація кардинально змінилася. Безумовно, конкретні предметні знання не можна виключати зовсім з освіти майбутнього фахівця, але головною метою нашої освіти, як зазначається у державній національній програмі «Освіта (Україна XXI

століття)», є виховання всебічно розвиненої та обдарованої особистості, забезпечення можливостей для її постійного духовного та культурного самовдосконалення.

Уміння передбачати розвиток університетської системи освіти – одна з найважливіших умов успішності її функціонування. Процес навчання триває довгий час, в який змінюються як сама університетська система освіти і оточуюче середовище, екологічні, економіко-соціальні складові системи, так і критерії оцінки та самооцінки, важливість, значущість, пріоритетність показників і сама людина, що оцінює. Тобто потрібна модель, що враховує ці зміни. Потрібна модель розвитку університетської системи освіти, що містить як суб'єкт і умови оцінки, так і об'єкт оцінки з позиції характеристик, індексу людського розвитку.

Доволі сумнівним є прагнення навчати у вищому навчальному закладі всьому, що може виявитися потрібним людині впродовж подальшої діяльності. Однак відстоювання достатнього інвестування в освіту, організації системи атестації вищих навчальних закладів, акредитації учбових програм і створення якісного компендіуму учбової літератури – вкрай важливі завдання, виконання яких в повному обсязі до снаги лише централізованим структурам. Відсутність самостійності – наслідок не лише тиску адміністративних інстанцій, а й укоріненої особливості мислення викладацького складу вищих навчальних закладів. Більшість з них настільки звикла до роботи за певними програмами і планами, затвердженими «зверху», що побоюються брати змістовні питання освіти в свої руки, очікуючи натомість чергових інструкцій.

Університетський підхід до освіти, який проходить червоною ниткою крізь усю історію європейської культури, відрізняється настільки високим запасом ефективності, що спроможний навіть за умов кризових ситуацій зберігати і розвивати інтелектуальні традиції. Як зазначає Є.Шикін, «по-університетськи освічена і вихована людина – це індивід, який насамперед

володіє широким міждисциплінарним кругозором, знає фундаментальні науки і грамотно мислить» [7, с. 9].

Відродження і розвиток університетської ідеї передбачає відповідну модель освіченої людини. Хоча в ХХ столітті вища освіта перестала бути елітарною в сенсі її доступності різним соціальним прошаркам, однак, по суті університети вирощують інтелектуальну еліту. Освічена людина – це індивід високої, а відтак – елітарної культури. Таке завдання можна досягти шляхом культивування особливої університетської атмосфери.

Кого повинен виховувати університет: освічену людину чи професіонала? Можна згадати вислів М.Мамардашвілі: «Людина не може досягти значних успіхів в одній галузі, якщо вона дорівнює нулю в інших» [6, с. 14]. Ця світоглядна сентенція коректно екстраполюється і на суспільство в цілому. Неможливо розробити розвинені технології на тлі занепаду гуманітарної і політичної культури, а саме університети повинні закладати основи інфраструктури, в межах якої можливе існування сучасних високих технологій. Криза сучасного університету – це насамперед криза універсальної освіти, і особливо філософії, котра завжди виконувала функцію чи то універсального знання, чи пропедевтики універсального знання. Відтак, модернізація університетської освіти невід’ємно пов’язана з перебудовою викладання філософії. За якими напрямками має піти ця перебудова?

Ідеал є взірцем досконалості, нормою і найвищою метою, на реалізацію якої спрямовані прагнення особистості. «Як елемент світогляду людини, ідеали виражають активно-творче ставлення до дійсності, відіграють роль кінцевої мети її діяльності. Вчитель забезпечує усвідомлення і сприйняття (переведення у власну духовність) учнями суспільно-політичних, моральних, естетичних та інших ідеалів, збуджує їх діяльно-творче ставлення до дійсності, спонукає до реалізації ідеалу у безпосередньому процесі» [1, с. 29]. Ідеалом освітніх зусиль є цілісна, органічна людина: і така, що володіє знаннями та почуттями, і тілесна, і духовна і як особистість, і як щось потенційне, про яке ми лише підозрюємо.

Спочатку пріоритет полягав у навчанні знанням, потім шальки терезів схилились до потреби навчання мисленню. Ще згодом йшлося про необхідність навчати способам діяльності. Доволі поширеною є теза, що коли ми будемо продовжувати навчати знанням, предметам і дисциплінам, то це виявиться шляхом у тупик. Мовляв, всі знання треба перевести на баланс довідкової літератури, а щоб нею ефективно оперувати, стане в нагоді спроможність до навчання, до пошукової діяльності.

Власне, саме такий концептуалізований акцент покладено в основу сучасного компетентнісного підходу. Однак концептуальна стрункість знехтувала деякими імовірнісними «дрібничками», внаслідок чого соціологи вже зафіксували невтішні результати: досконале вміння відшукати знання на тлі абсолютної відсутності систематизованих знань на рівні свідомості й оперативної пам'яті. Студенти стали заручниками хибної концепції, яка недооцінює функціональні параметри знання, нехтує значущістю цього фактора як чинника формування світоглядного, духовного і культурного стрижня індивіда, зводячи інструментальний потенціал до вузько прикладних аспектів.

Мислення – це завжди мислення відмінностей, зумовлене відмінностями і орієнтоване на відмінності. Критичне мислення має стати ключовим і вирішальним самоорганізуючим принципом сучасної особистісно орієнтованої освіти. Демократичне суспільство об'єктивно зацікавлене в тому, щоб кожен громадянин був світоглядно суверенним, тобто не довіряв іншим думати за нього та робити вибір. Ще більш зацікавлені у розвитку критичного духу ті суспільства, які тільки-но започаткували рух в напрямку відкритості, демократизації та ринкової лібералізації життя.

«Саме тому, – як зазначає Л.Рижак, – вища освіта зосереджується передовсім на формуванні критичного мислення. Разом із фаховою і соціальною компетентністю критичне мислення забезпечує конкурентноздатність і мобільність освіченої людини на ринку праці, її

готовність жити і працювати в умовах неперервних змін. Водночас критичне мислення орієнтує на зростання особи, її свободи та відповідальності. Тому дух критицизму стає модусом постнекласичної парадигми освіти» [8, с. 31].

Переорієнтація сучасної університетської освіти на формування критичного мислення свідчить про перехід від класичної до постнекласичної парадигми освіти, яка зосереджує увагу на культивуванні мудрості та її застосуванні у практиці, житті [9, с. 24]. Зрозуміло, що в інформаційному суспільстві не бракує інформації, а бракує мудрості, як її використати. В університетській освіті відбувається зміщення основного акценту із засвоєння обсягу інформації на розвиток самостійного, критично-рефлексійного мислення у навчанні та розв'язанні завдань, навичок роботи з інформацією.

Як справедливо наголошує М.Ліпман, треба навчитися міркувати самостійно. Ніхто нас цього не навчить, хіба що помістить нас у дослідницьку спільноту, де досягти цієї мети відносно легко. «Суть полягає в тому, що студентів слід заохочувати ставати раціональними задля їх власної користі (це – крок до їхньої незалежності), а зовсім не задля нашої користі – користі суспільства» [5, с. 35]. Вишукана іронія і приємний парадокс полягає в тому, що в результаті суспільству буде забезпечено максимально можливий рівень користі.

Згідно з прогнозами М.Кайку, держави можуть розквітати й занепадати залежно від здатності опанувати здобутки трьох наукових революцій: квантової, комп'ютерної та біомолекулярної. Той, хто протистоятиме чи ігноруватиме ці революції, опиниться на периферії глобального ринку прийдешнього сторіччя [3, с. 30]. Особливо перспективними для майбутнього є опанування нано- та фемтотехнологіями. Практичне використання цих технологій надасть можливість забезпечити людство дешевими й екологічно чистими енергоресурсами та продуктами харчування. Власне, університети якраз і мають стати науковими центрами теоретичних та експериментальних досліджень у галузі нанотехнологій.

Принагідно зазначимо, що численні українські університети не мають ні власного кваліфікованого професорсько-викладацького складу, ні техніко-технологічної бази для подібних наукових досліджень. Вони постали як відповідь на виклики ринкової трансформації українського суспільства. Функціонуючи на засадах адаптаційної моделі, університети вбачають своє завдання в наданні освітніх послуг за помірну плату. В такий спосіб вони конкурують із класичними університетами. На жаль, йдеться не про змагальність за покращання якості освіти, а за виживання у ринковому суспільстві. Натомість інноваційність університетської освіти конститується шляхом органічного поєднання освітньо-навчального процесу з науковими дослідженнями.

Поширені спроби уподібнити предмет освіти знанням, вмінням і навичкам суб'єктів освітнього процесу слід визнати надто абстрактними. Насправді сутність проблеми знаходиться значно глибше: які знання, вміння й навички, яким чином, якими засобами і в ім'я чого набуваються? Як зауважили М.Косінов і П.Харченко, «в теорії пізнання існують три великих запитання – «що?», «як?» і «чому?» Що відбувається? Як відбувається? Чому відбувається так, а не інакше? Якщо проаналізувати наявні фізичні теорії з цих позицій, то виявиться цікава особливість. В основному закони фізики дають відповідь лише на перше запитання – «що відбувається?» Дуже мало теорій, які розкривають механізм явищ, тобто відповідають на запитання: «Як відбувається?» І практично відсутні теорії, які пояснюють: «Чому це відбувається так, а не інакше?» [2, с. 9-11].

Хоча наведена думка стосувалася лише фізичних теорій, її нормативні й проблемні вузли цілком притаманні й гуманітарним, світоглядно-концептуальним доктринам. Цей брак сукупного, цілісного, автентичного світосприйняття, на жаль, є всезагальним для сучасної освіти в цілому і теорії пізнання зокрема. Останнім містично-езотеричним спробам досягнути життя в його автентичній єдності й неподільності, як відомо, поклав край ще вогонь інквізиції. Очевидно, вогонь – досить переконливий аргумент, бо він майже

на півтисячоліття відбив охоту не те, щоб знайти, а хоча б серйозно пошукати філософський камінь – оту матрицю, універсальний буттєвий інтеграл, котрий дозволяє відповісти на всі «що?», «як?» і «чому?»

Критичне мислення і рефлексійність – основні засоби, які забезпечують освітню сферу від догматизму, доктринерства, концептуальної порожнинності, невиразності й неефективності. Як зазначав К.Ясперс, «університет збідніє, якщо це живе духовне підґрунття припинить своє існування, якщо запанує філологія без філософії, технічна практика без теорії, безкінечні факти без ідей, наукове дисциплінування, а не дух» [10, с. 117].

Інноваційне мислення й інноваційна діяльність набули надзвичайного значення для всіх сфер життєдіяльності, а особливо для освіти. Саме через освіту насамперед ми почали готувати людину з інноваційним типом мислення, культури і здатності до інноваційної діяльності. Без цього ні людина не буде конкурентоспроможною, ні країна не буде успішною в сучасних умовах розвитку. Інновації – це та суспільно-необхідна творча діяльність, без якої не може результативно відбутися жодний суспільний процес, у тому числі освітній.

В цьому контексті обґрунтовані світоглядні акценти ефективної освіти розставили В.Андрущенко та Л.Губерський: «Висхідна установка формування новітньої парадигми розвитку освіти пов'язана з утвердженням України не лише як локальної, а й як європейської і світової цивілізації, яка має власну ідентичність, національний характер і культуру, і вибудовуючи власний державний дім, має потребу у власних національних системах науки, освіти і виховання» [1, с. 9]. І далі: «Освіта повинна забезпечити не лише впровадження західних цінностей і розвиток глобальної культури, а й збереження автентичних цінностей кожної нації. Критерієм гармонізації цих суперечливих тенденцій можуть бути вічні загальнолюдські цінності. Суб'єктом відтворення культурної моделі єдності освіти і цінностей в умовах

загальносвітової глобалізації може бути інтелігенція, яка традиційно була таким суб'єктом на терені України» [1, с. 166-187].

Список використаних джерел:

1. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. / Л. Губерський, В. Андрущенко. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.
2. Долженко О.В. Очерки по философии образования. / О.В. Долженко. – М. : Наука, 1995. – 312 с.
3. Кайку М. Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя. / М. Кайку. – Львів : Літопис, 2004. – 214 с.
4. Крапивенский С.Э. Социокультурная детерминанта исторического процесса / С.Э. Крапивенский // Общественные науки и современность. – 1997. – №4. – С. 136–144.
5. Ліпман М. Критичне мислення: чим воно може бути? / М. Ліпман // Постметодика, 2005. – №2 (60). – С. 33–41.
6. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К.Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 365 с.
7. Образование в конце ХХ века (Материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1992. – №9. – С. 9–10.
8. Рижак Л. Університетська освіта в ХХІ сторіччі: філософсько-синергетичний аспект / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. – Серія філос. – 2009. – Вип.12. – С.31.
9. Фрейре П. Формування критичної свідомості. [Текст] / П. Фрейре; Пер. з англ. О. Дем'янчук.– К. : Юніверс, 2003. – 176 с.
10. Ясперс К. Ідея університету / К. Ясперс // Ідея університету. Антологія. – Львів, 2002. – С. 109–167.
11. The National Interest. – February, 12. 2000. – P. 44–52.

Университетское образование в контексте трансформационных процессов

Панченко Л.М.

Решающей детерминантой генезиса образования есть конкретно исторический формат социума, потому эффективное выполнение образованием своих функций и поступательное развитие оказываются априори невозможными при условии игнорирования определяющих тенденций общественного развития – тех мегатрендов, которые оказывают решающее, императивное влияние на становление социума в целом и образования как его неотъемлемой составной части в частности.

Ключевые слова: университет, университетское образование, европейское пространство, глобализация..

University education in the context of the transformation processes

Panchenko L.N.

It was found that the decisive determinant of the genesis of education is the concrete historical format of society, so the effectively accomplished functions of education and ongoing development are a priori impossible when ignoring the defining trends of social entity – those megatrends which have decisive, imperative influence on the society formation in general and education as its integral compound part in particular.

Keywords: *university, university education, European space, globalization.*